

Da još ispratimo katekizam gdje ide kraju! Lijepa je jedna ou zadnjih konstatacija da smo u vjerskom životu stalno upleteni u misterij ljubavi (H 584/E 498). Lijep je zadnji naslov pod kojim čitamo divnu nauku: **Bog je ljubav**. Lijepa je zadnja rečenica knjige, citat 1 Iv 3, 20: »Bog je veći nego naše srce«, tj. savjest. Nad svim našim skrupulima i nemirom Bog bolje vidi cijenu naše međusobne ljubavi da nam grijehe oprost. Neka ljubav postigne i to da se problem holandskog katekizma sretno riješi, ljubav prema istini, prema dušama, prema Crkvi Kristovoj, i prema onoj Crkvi o kojoj veli sv. IGNACIJE Muč. da je »coetui caritatis praesidens« (**Rimljanima**, prolog)! Tu neka se ljubav i istina što prije poljube!

Albin Škrinjar DI

SHAKESPEARE — NAŠ SUVREMENIK

Pascal je napisao da misao čini čovjeka velikim. Mogli bismo tome dodati, a u to nas uvjeravaju Shakespeare i Dante, da čovjeka velikim i jakim čini njegova produhovljena čovječnost. Suvremeni je čovjek, to biće atomskoga doba, stvorio divna tehnička djela, ali ostaje otvoreno pitanje, da li su ona svim narodima postala pristupačna kao i to da li su u mogućnosti da oplemene čovjeka, kako su to zamislili tvorci epochalnih izuma. Drugim riječima, da li je suvremeni čovjek zbog toga sretniji i da li više vjeruje u svoje nekadašnje iluzije.

Razmišljajući o suvremenoj problematici, osobito o onoj koja se odnosi na pitanja duha i srca, zaključujemo da nas suvremenike muči ista problematika koja je mučila Sokrata i Shakespearea. Ona je pojačana posebnom vrstom tjeskobe i istinske zabrinutosti za samu čovjekovu biološku opstojnost, ne samo osobnu nego i milijuna drugih ljudi.

Zar mi ljudi koji smo *tek tvar od koje su građeni snovi*, a *snovima je samo obaviti naš kratki život* — kako kaže Prospero u *Oluji*, u čestim trzajima i tjeskobnim iščekivanjima, možemo posumnjati da je čovjek izgubio vjeru u ono što mu je uvijek bilo najsvetije i što ga je tješilo u mračnim danima njegove povijesti?

Shakespeareova nas djela kao sinteza antičkog i novovjekovnog humanizma tješe u našim sumnjama svojim mnogovrsnim dramatskim zbivanjima. Ona postaju čudesno aktualna, kad je uvijek suvremeno i aktualno ono što izaziva čovjekov duh da ne bi na svome zemaljskom putu zaboravio pravu bit svoje egzistencije. Pjesnikova nam djela očito govore gdje se može naći utjeha i gdje se mogu otkriti nove snage i otkud povjerenje ljudi u nadu.

Mnogi se suvremenici pitaju: Pa gdje je ta bogata riznica i gdje se nalazi taj tajanstveni ključ? Zar može svatko tko voli umjetnost, a osobito Shakespearea, reći: — Sezame, otvori se! — I za Shakespeareova djela vrijedi ono što je Dante rekao za vlastito djelo, za svoju *Božansku komediju*:

Tko zdrav sud ima, sad nek pomno štije,
da bi mu pažnja nauk razabrala,
što se pod velom čudne pjesme krije. (*Pakao*, 9, 21).

Suvremenici mogu kazati da se ta riznica, da se onaj spomenuti tajanstveni ključ nalaze u doživljavanju dramatskih ostvarenja stratfordskog labuda — Shakespearea, jer je u mnogim svojim djelima naglasio odlučnu i spasonosnu ulogu umjetnosti, osobito dramske.

Tko ne zna za Hamletove riječi o istinskoj glumi, kad za nju veli (III čin, 2. prizor): *Njezin je cilj uvijek bio, a i sada jest, da na neki način drži prirodi*

ogledalo tako da pokaže vrlini njezine prave crte, ludosti njezinu vlastitu sliku, a samom vijeku i ljudskom društvu njegov lik i otisak!

I sad, kad mi, suvremenici satelita, dublje uđemo u citirane Hamletove riječi, reljefnije se uvjeravamo koliko je Shakespeare nastojao i koliko mu je uspjelo umjetnički ostvariti u svojim djelima da bi ljudska osjećanja, svijetla i tamna, uvijek bila istinito saopćena čovjeku. Uz takva osjećanja pjesnik Shakespeare suvremenom ljubitelju dramske umjetnosti saopćava i mogućnost otkrivanja jezgre najtočnije misli koja otkupljuje ljudsku sudbinu. »Potka njegovih drama sama od sebe poučava ljude. Ona podsjeća modernoga čovjeka na opstojnost Boga; ona mu neprestano dozivlje u pamet da opstoji jedan život poslije ovoga zemaljskoga, te da tvorac zla biva kažnjen, a da dobri primaju svoju nagradu.« (Guillon, *Dialogues avec Paul VI*, str. 157).

Ipak, i Lear, Otelo, Macbeth, Ofelija, Romeo i Julija, Miranda, grof Kent, Prospero kao i razni značajevi kraljeva, koje je Shakespeare prikazao u svojim dramama, i nisu drugo nego poetske slike čovjekove sudbine, njegove duše, njegovih zanosa i njegova pada. Kroz Shakespearovu umjetnički imaginativnu i fantazijsku snagu čovjek lakše otkriva korijenje zla i istodobno nalazi snage za dobro.

Suvremeni je čovjek u mnogočemu u ostvarenjima svoje civilizacije sličan antičkom Ikaru, ali je isto tako dobro što je svjestan činjenice da ga izabrana djela, klasična djela, raznih umjetnika kroz tolika stoljeća, od Homera do Seferisa, uvjeravaju da on nije samo Ikar nego i Prometej.

Shakespeareova su djela izraz njegova doživljaja svijeta, njegovih borbi i opozicije zlu, kao što je npr. Danteova *Božanska komedija*, Eshilov *Agamemnon*, Sofoklov *Edip kralj*, Cervantesov *Don Quijote*, Michelangelova *Sikstinska kapela*, Keatsovi *Soneti* i *Ode*, Tolstojev roman *Ana Karenjina* i tolika druga, gotovo bezbrojna, a da se ne zaboravi na izražajnu ljepotu poezije u samoj *Bibliji*.

Treba istaći da je Shakespeare instinktivno stvarao; na taj se način i borio za ostvarenje dobra. Najbolje su njegove drame ogledalo gole stvarnosti, tj. čovjeka koji je barem po svom nagonskom životu ostao isti, ali mu je uvijek bilo potrebno da oplemeni ono animalno u sebi. Shakespeare je shvatio tragos čovjekove tjeskobe u doživljaju mraka i zla, jer ta ista tjeskoba u duši suvremenog čovjeka izaziva, kao što je izazivala u duhu onoga iz prošlih vjekova, problematiku boli, patnje i najposlije smrti. Suvremeni čovjek traži razna rješenja, ali se uz to često oglašuje dozivu svoje vlastite savjesti uljuljkan tekovinama civilizacije, a ta mu uglavnom nudi površan mir i samo trenutačnu vedrinu.

Štoviše, i oni koji ne čitaju ili u kazalištu ne vole gledati ili slušati Shakespeareove drame, ipak u sebi nose splet problematike koju je on uvijek nastojao rasplesti. Koliko onda utjehe i mogućeg doživljaja ljepote za nas suvremenike koji s pomoću njegovih djela možemo barem naslutiti da se najuvjerljivije rješenje esebujne problematike suvremenosti krije u čovjekovoj etičkoj svijesti, jer je Shakespeare u tom traženju najbolji pomagač, on pjesnik neumrlih misli, koje su uvijek vodile ožalošćena čovjeka i pružale mu obilno radosti.

Shakespeareove moralne ideje, taj njegov smisao za životni elan, njegova samilost i milosrđe prema patniku, a osobito umjetnička sposobnost da probudi spasonosnu kritiku u srcu svakoga pojedinca, odlike su koje tješe i nas suvremenike tolikih zagonetki. Posebno i zato što pjesnik vidi i naglašava ljepote života s vrlo jednostavnom uvjerljivošću, kako to reljefno proživljujemo u poetnim stihovima u tragediji *Romeo i Julija* ne samo u opisu njihove ljubavi nego i u stihovima koje izgovara njihov zaštitnik redovnik Lorenzo (II čin, 3. prizor):

Svoj prirodni je grobom zemlja ova
i utrobom, iz koje niče snova —
i ona doji mnogu djecu milu,
što nikoše u njenom plodnom krlitu,
a svako neku moć u sebi krije
te bez vrline nijedno nije,
jer svaki kamen, biljka, cvijet i trava
imadu snagu što u njima spava.

Na svijetu nije ništa tako bijedno,
da ne bi bilo bar u čemu vrijedno,
a svako dobro može zlo da rodi,
kad nije dobra ruka što ga vodi.
U lošoj ruci krepost biva zloćom,
a zlo u dobroj nekom bar vrednoćom.

I u nama se tako od davnina
dvije sile bore — zloća i vrlina —
I gdje god zloća pobijedi i vlada,
u krilo smrti cvijet vrline pada.

(Prijevod M. Bogdanovića u izd. Matice hrvatske 1950)

Osobina je klasičnih umjetničkih djela da nam postaju trajni i vjerni suputnici u komunikaciji ljepota koje nam ta djela trajno nude. Naše je suvremeno shvaćanje umjetnosti kao i ono Shakespeareovo da nam ta ista djela pružaju ne samo ljepotu nego i novi izražaj osjećanja ljepote; štoviše, doživljaj naše unutrašnje preobrazbe, neke svijetle katarze. Pjesnik nam je to dočarao u mnogim svojim dramatski prikazanim likovima. Zbog njih je on zaista bliz suvremenom čovjeku koji u takvoj vrsti umjetnosti kao i u glazbi traži nena-metljivo doživljavanje samog sebe, otkrivanje svoje duše. Romain Rolland jednom je zapisao da *nikad nije stvarao zato što se osjećao osamljenim; »pisao sam zato što me na to nešto poticalo, jer sam osjećao da treba stvarati ili nestati«*... To isto osjećaju suvremeni umjetnici epohe u kojoj se astronauti nadaju sletjeti na mjesec. To isto osjećaju u doživljajnom smislu i oni koji razumiju Shakespearea.

Tragedija o Hamletu mila nam je, jer nam je njezin glavni junak vrlo sličan sa svim svojim pozitivnim i negativnim očitovanjima u vlastitom karakteru. Hamlet *ne traži* poput Sofoklova Edipa *istinu*, on je *želi dokazati, želi u nju čak i druge uvjeriti*, pa se odriče svega, štoviše i svoje ljubavi. Hamlet nam je sličan, jer on tokom svojih borbi slabi vlastitu volju i svoj životni zanos pomoću svoje tragične misli, pomoću pronicljiva razmišljanja. U ovome je Hamlet u kontrastu s nekim junakom iz antičke tragedije u kojoj su gotovo svi značajevi zahuktani instinktima, pa zato ne mogu čuti glas svoga razuma. Na taj način ostvaruju posljedice svoje *»pogreške«* (*hamartije*), kako bi rekao Aristotel u svojoj *Poetici*.

Hamlet nam je sličan, jer sve ono što je cinično u njegovu značaju, sve ono tamno, ali ujedno tragično poletno i otporno, susrećemo u raznim manifestacijama suvremenoga života. Upravo, doživljujući Hamleta kao projekciju Shakespeareova duha, mi možemo naći neki bolji odgovor za svoju dnevnu problematiku. Osim toga, nas mogu potresti likovi njegovih ludâ, kad svojim neobičnim izrekama i izjavama kritiziraju opacine svoga vremena. Te lude prstom pokazuju na pomračeni čovjekov lik, često na olupinu Tvorčeva djela, kad se čovjek preda elementarnim strastima koje ga konačno svladaju ili otruju.

Mnoge su sarkastične dubine misli rasute po Shakespeareovim dramama; te otkrivaju pravo lice životne istine. Tim putem idu i najbolja ostvarenja moderne drame kao i uspjela oblikovanja i aktualiziranja nekih antičkih tragedija. Zato i odjekuju snažno u duši suvremenika. Osobito zato jer suvremeno čovječanstvo često doživljuje deziluziju svojih ideala. U ovome smislu pjesnikov lik Hamleta može biti utjelovljeni borbene žrtve i čežnje da se uz pitanje *Biti ili ne biti* može spasiti čovjekov duhovni lik u krilu čistog humanizma bez obzira na tekovine civilizacije.

Uz Hamleta možemo uzeti kao značajan suvremeni lik i Macbetha, koji nemoćan i jadan u jednoj potresnoj sceni ipak doživljava da je nekad bio čovjek, ali da ga je zločin okaljao, te je na taj način izgubio svoju pravu čovječnost. Da bi se barem nekako obranio, Macbeth na jednom mjestu uzvikuje: *Sna svoga ja još ubio nisam!* Taj Macbethov *san* nije ništa drugo nego ono najuzvišenije u nama, to je malo prije spomenuta čovječnost zbog koje naš život dobiva svoj savršeniji smisao. Za tu se čovječnost čovjek borio tokom stoljeća, za nju se bori i danas, možda u pojačanom opsegu, jer u tome i jest jedini spas i izlaz iz labirinta problematike, u tome je obrana pravog humanizma u naše atomsko doba.

Možemo podvući da je korisno poznavati i tuđe misli o Shakespeareu, ali je ipak bolje čitati njegove drame, pa i više puta, i to bilo tragedije ili komedije. Tek tada Shakespeare živi, tad on postaje naš živi suputnik, naš pouzdani *vademecum*. Osobno mogu reći da sam ga više volio čitati negoli gledati ili slušati u kazalištu, jer mi je u tihoj sabranosti uvijek bio sličan nevidljivu graditelju koji obara kule zla, a umjesto njih podiže hram sanja i zanosnih iluzija. Shakespeare mi je otkrio već u studentskim danima sugestivnost prave lirike, i to onda kad sam jedne noći prečitavajući tragediju *Hamlet*, odmah u prvom prizoru prvog čina, poslije doživljene tamne i sablasne vizije, naišao na ove vedre stihove:

Al' pogledajte kako stupa jutro
u ružičasti ogrnuto plašt
po rosi onog brijega visokog
na istočnoj strani! . . .

Shakespeare ostvarivanjem nekih vizija u svojim dramama pruža primjere kako se mogu zajaziti idejni ponori i izmiriti sukobi između nacija i pojedinaca. On je kao pjesnik neiscrpne doživljajne snage čvrst most koji spaja ljudska srca. Tako suvremena tjeskoba čini Shakespeareova djela još monumentalnijima i još potrebnijima. Ova tjeskoba aktualizira većinu njegovih drama, jer njegova izražajna snaga nije *grob Muza*. Njegova su poetska ostvarenja puna pravog realizma, a i dodira s onom stvarnošću koja je često nedodirljiva i iznad nas, a nju svatko od nas zamišlja.

Slabo je i blijedo izraženo, ako s Horacijem kažemo za Shakespeareova djela da su *spomenik trajniji od tuča*. Nijedno njegovo djelo nije neki impozantni spomenik pred kojim samo u određenim svečanim prilikama postavljaju vijence. Ta su djela nevidljivi spomenik, živ u njegovu umjetničkom ostvarenju, pa pripadaju svima i, što je najvažnije, ona su u nama, jer je Shakespeare sinteza tolikih naraštaja, jer su njegovi problemi i naši problemi. On je naš duhovni kvasac, on je naše pitko, ali jako vino; vrlo često trpklo i ubitačno za one koji ga ne znaju piti gutljaj po gutljaj. On je potvrda o pobjedi svjetla u mraku, premda ga gdjejkoji naraštaj tokom stoljeća nije shvatio ili priznavao, ali je odmah zatim odjednom to *shakespearesko svjetlo* bljesnulo, bilo je munja poslije koje su grmjeli gromovi, da bi navijestili sunce i blagu vedrinu punu smirenog osmijeha.

U dodiru s ljepotama koje je Shakespeare izrazio, a potaknut njegovom iskrenom borbenošću u potrazi za Dobrom i Ljepotom, više sam se puta sjetio jednog Michelangelova stiha, jer mi je palo na pamet da je taj umjetnik umro iste godine kad se Shakespeare rodio, tj. 1564. Stih u izvorniku glasi:

Vorrei voler, Signore, quel' ch'io non voglio!

Michelangelo je u citiranom stihu u svome sonetu zaista htio reći da čovjek želi biti očovječen, osvjetljen u duhu i srcu spasonosnim humanizmom. Ono Michelangelovo *non voglio* — *neću* nije nego otpornost zlu i čvrsta vjera u pobjedu ideala svih ljudi.

Shakespeare me je pratio tokom dugog niza godina, a i danas me prati uz neke druge genijalne pisce; zapravo, ja sam njih pratio i s njima se, a osobito sa Shakespeareom prijatelji, pa sam mu u ciklusu *Medaljoni* u svojoj zbirci *Epitaf* posvetio ove stihove:

Riznica ti si, Shakespeare, riznica srca i duše,
jer u tvom djelu smiruju se sve dnevne trmuše.
Viljeme, Viljeme, kako si uronio u Vrijeme,
kako je plodno i u trnje upalo tvoje sjeme!
Riznica ti si za našu maštu,
bogat si, tako si bogat!
I čovjek što je obnevidio zbog patnje i zloće
u tvome djelu uvijek nađe krepko voće
pa osvježen opet život voli.
Sjajnom sjaju tvoga stvaralaštva
tko od smrtnika živih može da odoli!

Iz knjige eseja *Putovi Ljepote*

Ton Smerdel